

ЗАШТИТА СОПОЋАНА

ЛЕТОПИС ПРОПАДАЊА

Митрополит рашки Арсеније, касније патријарх српски обилазећи земљу после аустро-турског рата од 1718 године који ју је опустошио, записао је оштрим предметом у јужни довратник портала између припрате и наоса манастира Сопоћана:¹⁾ „Уви доме божји сице (те) зрим разорен 1724“.

Уви Доме божји сице зрим
разорен
Хршк
РАШКИ
АРСЕНИЈЕ

Сл. 1. — Арсенијев запис из 1724 године.

Двадесет и шест година после њега, босански митрополит Гаврил записао је на истом порталу, само на супротном довратнику : „1750 Јако божје извдлил јеси создати сеј свети

¹⁾ Записе преносимо данашњим словима, а оригинални текст у клишеу.

храм сице поспеши јего обновиши мољу те раб твој“.

1750 Хршк
Нршк (АЕ) изволил (и)
создати сѣи стѣи хрш
лице поспеши Егѣ
ѡбновиши молю те рабѣ твој
ГАВРИЛА БОСАНСКИ
МИТРОПОЛИТЪ

Сл. 2. — Запис митрополита Гаврила из 1750 год.

Девет година касније један други ходочасник угребао је на зиду истог споменика сличан запис: „Да се зна када приде поп Милован на видение красному и разрушеному манастиру Сопоћанима с великим плачем и воздыхажем 1759“.

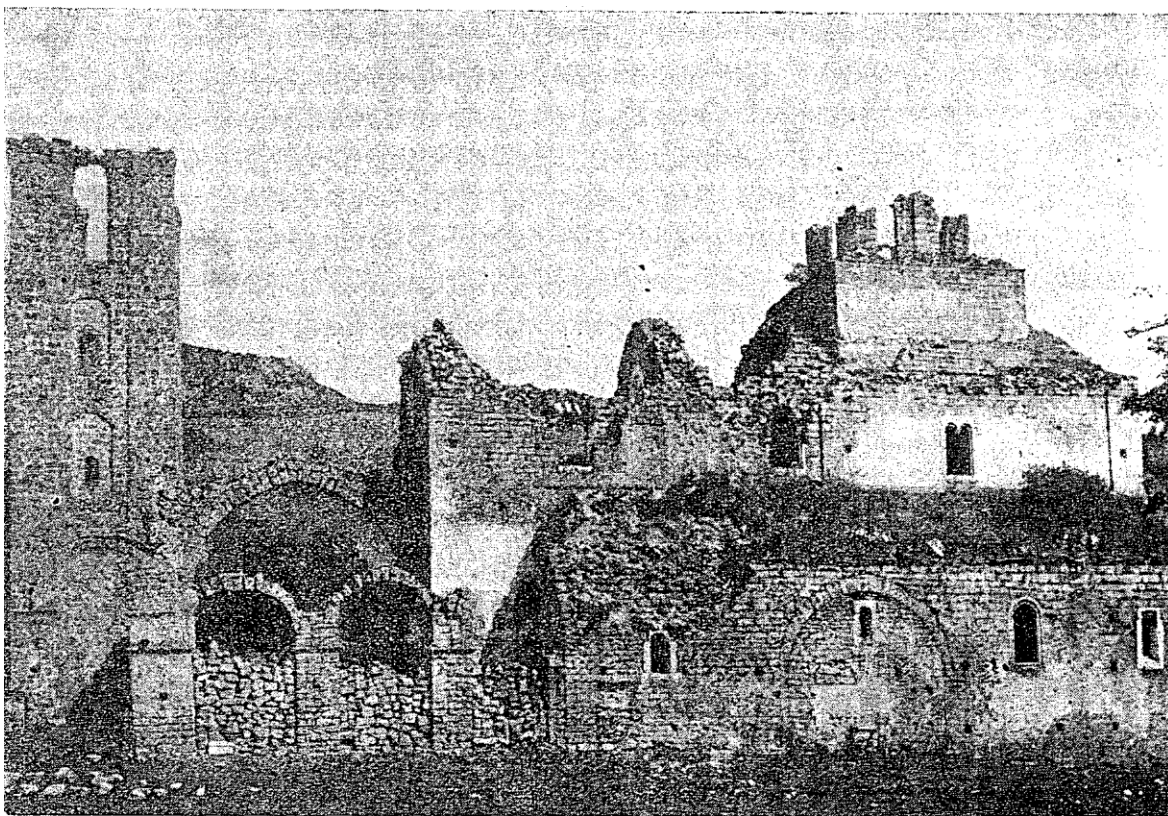
Шездесет година потом, Вук Ст. Карацић написао је у свом Српском рјечнику под С о п о ћ а н и: »Намастир у Старој Србији од којег сад зидине стоје" 1818.

А сто две године после њега, управник Народног музеја у Београду и професор Универзитета др В. Р. Петковић могао је за, Сопоћане да констатује : „Фреске су толико натопљене влагом, да им нема друга спаса, него да буду скинуте и пренете

у Музеј, где би се могле предузети потребне мере да се очувају" (Годишњак СКА XXIX, стр. 149, за 1920 годину).

Тако су наши људи двеста година пратили пропадање свога најдрагоценијег споменика културе и једног од најзначајнијих у Европи XIII века, без икакве стварне могућности да га спасу. Оцена проф. Петковића била је сасвим црна, и с разлогом. Од спољне приправе сопоћанске и куле постојале су само рушевине, главни храм био је без кровова, проваљених и обурваних сводова, без калоте на кубету; из зидова су израстала многогодишња стабла дрвећа. Од манастирских конака није било ни трага. Стока и чобани једва да су у овим рушевинама могли наћи заклона од невремена.

Тек године 1926—27, из кредита Министарства грађевина, проф. Универзитета арх. Пера Поповић предузео је рестаурацију манастира. Изидао је звоник-кулу, раскрчио спољну припрату, пресводио проваљене сводове, дозидао уништене делове и покрио грађевину ћерамидом. У унутрашњости цркве задовољио се тиме да ивице преосталих фресака само у доњим зонама подухвати једном бетонском траком ширине 3—6 см. Ова реконструкција арх. Поповића била је умногоме произвољна и недоследна, али и таква значила је корениту промену стања Сопоћана. Они се даље нису обрушавали, нити су их жиле растиња и пљускови разарали. Најмање је поможено фрескама. Остављене влажне и поткљобучене, а на влажним

Сл. 3. — Сопоћани до 1926 године

зидовима, сопоћанске фреске биле су од тога тренутка изложене једном сталном разорном хемиском процесу. Посетиоци манастира између два рата тврде да је боја са њих опадала као иње, а приликом додира шаком да је остајала на руци. Несхватљиво је да се у тадашњој средини наших културних радника није нашло иницијативе и снаге за спречавање овога катастрофалнога разлагања живописа.

Ослобођење 1944 године затекло је Сопоћане у ситуацији сличној оној од пре 1920. Грађевина није имала ниједних врата, кровови испроваљивани, фреске прекривене густим велом расцветане шалитре и изрешетане окупаторским мецима. Када су до њих дошле прве јединице Народноослободилачке војске, на не мало изненађење мештана политички руководиоца наредио је да се из цркве избаци стајско ђубре које је стизало до колена (јер је манастир окупатор употребљавао као шталу), да се привремено сувим зидом затворе отвори, а мештанима препоручио да боље припазе на свој споменик док држава не стигне да га оправља.

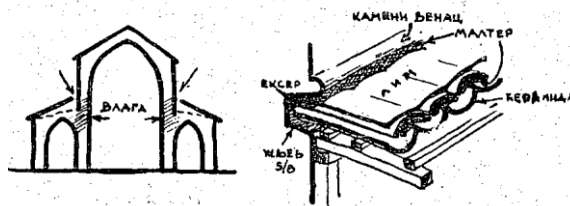
БОРБА ЗА СПАСАВАЉЕ

Рад на спасавању Сопоћана отпочео је четири године касније, пошто је основан Завод. Он је био дуг и упоран; с тражењем узрока пропадања и лутањем у почетку, а са великим замахом и улагањем знатних материјалних средстава при крају, пошто су проблеми били теоретски решени. После осам година рада може се рећи да је битка добијена и да су вредности Сопоћана трајно обезбеђене за нашу културу.

Сажето изложен, тај рад се развијао следећим правцима:

Архитектонска интервенција. — Приликом рестаурације 1926 године

бочни кровови били су погрешно постављени, тако да су се смакли наниже и отворили канал између своје ивице и бочних зидова брода цркве у ширини од 10—15 см., у који је падала сва вода са горњег крова и она директна. Сакупљена у таквом кориту, упијала се у вертикалне зидове и у унутрашњости цркве, у висини бочних кровова, изазивала влажан појас на фрескама ширине 1 м. То је отклоњено на тај начин, што је горња ивица бочних кровова подвучена под камени кордон брода, а као још једно осигурање претходно је постављена

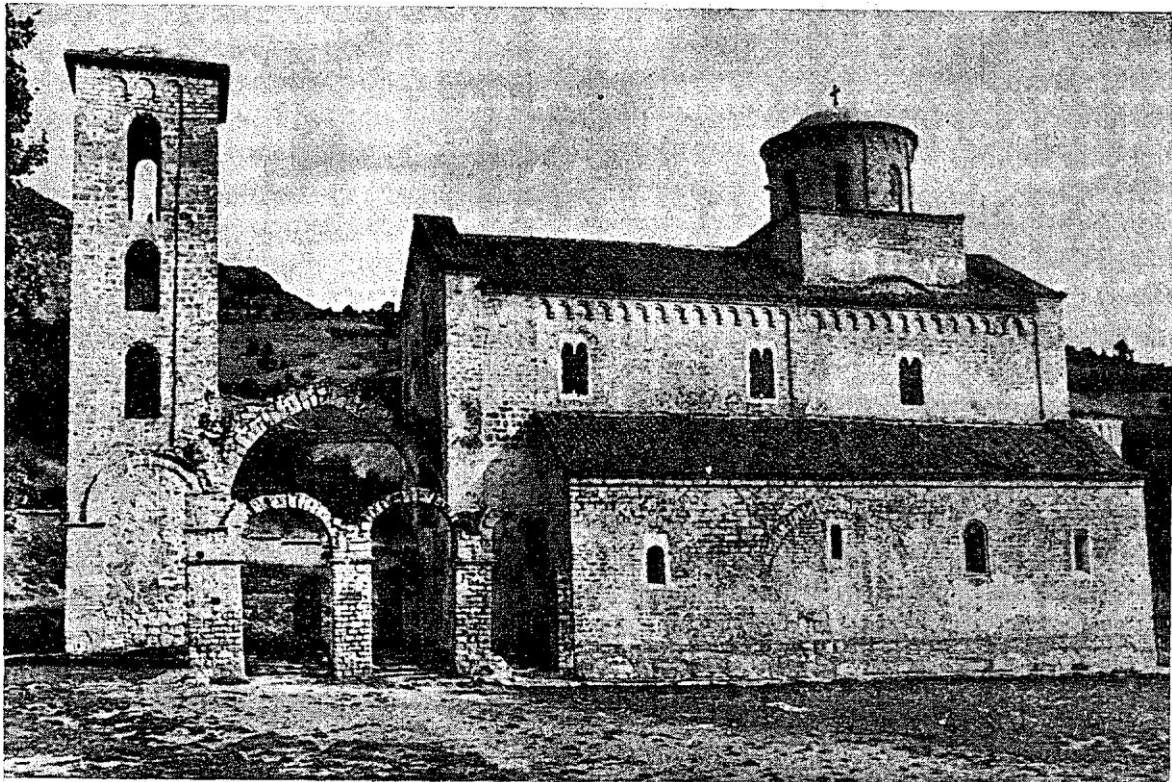
Сл. 4. и 5. — Смакнути бочни кровови и решење смакнутих кровова.

целом дужином трака дебљег поцинкованог лима од кордона наниже па подавијена под ивицу крова (ширина траке 25 см.). Да би се зидови брже ослободили влаге коју су већ били накупили, у висини угроженог појаса избушене су са спољне стране зида, косо навише, рупе дубине 40 см а широке 3 см. Бушотине су постављене у цик-цак линији, тако да је горњи ред на висини горње ивице влажног појаса, а доњи при дну. Отстојање између рупа је по 40—50 см. Сличан поступак примењен је и на кубету. — У прозорске отворе постављени су твоздени оквири, застакљена сва окна сем по једно на сваком прозору на чије је место постављена перфорирана оловна плоча, да би се добило стално струјање ваздуха преко потребно за проветравање унутрашњости и равномерне температурне промене.

Спољна припрата је очишћена од шута и наноса, њен под од надгробних плоча изравнату вертикални остаци рушевине конзервирани и учвршћени. Нарочито је осетљив проблем био учвршћење преосталих лукова. Они су конзервирани тако што је кроз њих, с горње стране, провучено армирано бетонско ребро, невидљиво са земље, спојнице очиш-

је нивелација терена којом је вода одведена на све стране од манастира, а затим изведена дренажа са западне и северне стране како ју је налагала конфигурација земљишта. Око црквених зидова постављен је тротоар од камених плоча утопљених у бетон.

Под нартекса, наоса и бочних капела, који је био сав поломљен и

Сл. 6. — Сопоћани данас, после рестаурације од 1926 и конзерваторских радова од 1948—1955 године

ћене од растиња и заливене, а сав пропали спојни материјал замењен новим малтером.

Рушевине некадашњих конака, затим вековно спирање земље са северних и западних узвишења, подигли су ниво манастирског дворишта изнад висине пода храма за 60—80 см. Због тога су се све падавине сливале из дворишта право ка цркви, подливале јој темеље и стално квасиле под. Да би се то отклонило, извршена

труо или га није никако ни било, замењен је новим, израђеним од камених плоча. Обоја улазна врата израђена су наново, од храстовине.

На крају, по старим темељима или њиховим трагом постављен је нов оградни зид порте од ломљеног камена, покривен ћерамидом.

И ако је овим обимним радовима урађено најважније, архитектонска интервенција на Сопоћанима није завршена. Црква ће се једном морати

покрити металом (оловним или бакарним лимом), који ће је једино моћи за дуже време штитити. Исто ће се тако морати једном рестаурисати пропали делови портала, за шта постоје сви потребни подаци. Питање спољнег малтерисања остаје отворено, а исто тако питање заштитног крова над преосталим живописом у спољној припрати.¹

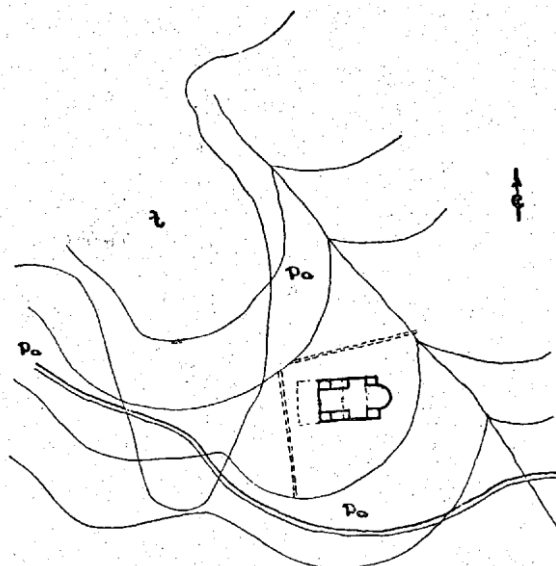
Хемиско испитивање. — Да би се добили што сигурнији подаци о узроку стварања ефлоресценце (беле скраме) на фрескама, испитан је њен хемиски састав. Материјал за пробе узет је са неколико зидова, а са сваког зида са неколико различитих висина. Тако је испитивана ефлоресценца са јужног зида северне капеле, са бочних зидова јужних прозора, са западног зида наоса. По извршеним квалитативним анализама показало се да је скрама са свих зидова била скоро истог хемиског састава — калцијум нитрат ($\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$), шалитра у којој је било у траговима катијона, магнезијума и калијума, а од анијона карбоната и сулфата.

(Ефлоресценца не мора увек бити калцијум нитрат, већ може имати и други састав. Могу је стварати претежно карбонати и сулфати, који се стварају директно на зиду из материјала самог зида и влаге која на њега доспева било на који начин. Ове су ефлоресценце много мање опасне.)

Овакав састав могао је да потиче само од велике количине амонијака, који се развијао у околини, а који је оксидисан у нитрате (помоћу бактерија) у земљу, па се кроз капиларе зидова пео наврше као створени

¹ На архитектонској конзервацији Сопоћана радили су: у 1948/49 години арх. Вој. Дамњановић (Види Музеји 3—4, 1949 г., стр. 147—156); у 1951 арх. Драг. Тадић и арх. Д. Ст. Павловић (Музеји 7, 1952 г. стр. 180—188); у 1955 арх. Слободан Ненадовић.

нитрат, или се тај процес обавио у самим зидовима. Без обзира где је амонијак оксидисан, важно је било спречити његово даље стварање. Како је било сасвим јасно да потиче од велике количине стајског ђубрета, растурене сламе и сена, што се све налазило у непосредној близини манастира, предузето је уклањање ових материјала и санирање терена. Потом је извршено суво чишћење зидова меком четком, а затим прање чистом хладном прокуваном водом (јер је калцијум лако растворљив у води). На крају је извршено проветравање и исушивање унутрашњости грађевине.²

Слз 7. — Геолошка скица сопоћанске околине

Геолошко испитивање. — Архитектонским интервенцијама спречено је влажење зидова манастира од атмосферских падавина. Међутим, приметно је било да влага долази и одоздо, из темеља. После извршеног хемиског испитивања узрок влажења требало је тражити и на другој страни. Њега је открило

² Хемиско испитивање обавила инж. Вера Вуловић (Зборник заштите споменика културе, 1952 г., стр. 59—62).

Сл. 8. — Фреска из Сопоћана. Пример конзервације: рупе омалтерисане и благо тониране већа оштећења само омалтерисана, а ивицом фреске стављена трака малтера

геолошко испитивање дворишта и шире околине.

Сопоћани се налазе на једној малој заравни са котом од око 740 м., на подлози коју сачињавају веома убрани и поломљени кристаласти шкриљци. Северно и северозападно од њих терен се диже до коте 1133 м. Тај узвишени терен се састоји од дебелих наслага јако порозних кречњака, положених по оном слоју шкриљаца на коме је манастир. На граници ових двају слојева у широкој околини Сопоћана јављају се многи извори подземних водених струјања. Таквог су порекла и извори Рашке и Краљеве Роде. Такав терен омогућава појачану инфилтра-

цију воде из порозног кречњака у подлогу на којој је манастир. То, уосталом, потврђује и извор чија је жица доведена у саму порту.

Конзерваторско решење овим је било наметнуто. Са северне и западне стране манастира већ постојећа дренажа продубљена је толико да је пресекла струјање воде и по граници поменутих геолошких слојева. Тако је дренажа имала да прихвати и одведе не само атмосферске падавине него и подземно дотицање воде. На овај је начин искључено из процеса свако влажење темења и зидова сопоћанских.¹

М. П. - С.

КОНЗЕРВАЦИЈА ЖИВОПИСА

Архитектонском и технолошком интервенцијом сопоћански живопис био је припремљен за сликарску конзервацију. После једног мањег покушаја 1951 г. којим је италијански конзерватор Ригобело настојао да учврсти потклубучења у јужној, Немањиној капели, Завод је 1953 године пришао темељитом и свестраном раду у свим просторијама Сопоћана. Овај рад је обухватао: пресовање одвојених површина, крпљење и колорисање оштећења, и чишћење запрљаних површина фресака.

Пресовање одвојених површина. — Најделикатнији посао претстављало је враћање потклубучених фресака на зид. Он је био и најважнији за будући живот фреске. У целој цркви, у њеном главном делу са живописом из XIII века као и у бочним капелама, фреске су на многим местима биле веома одвојене од зида и напукле, па је постојала опасност да се, парче по парче, откидају и сасвим пропадну. Кроз поједина потклубучења и пукотине могло се видети

¹ Геолошко испитивање вршио Никола Милојевић, геолог.

да је одвојеност од зида износила и до 5 см., тако да се између малтера и зида могла увући рука. На ионако слаб и недовољно чврст малтер притискивале су са доње стране осуће гомилице песка и каменчића, које су чиниле да потклубучење све више расте. Помоћу посебних преса та места су враћана назад и прилепљивана уза зид у целој цркви. У позадину потклубученог места, претходно очишћену од ситног праха старог малтера, песка и каменчића, сипана је емулзија од густог отстојаног крчког млека помешаног са казеином; емулзији је додавано и нешто мермерног праха. После неколико узастопних шприцања и усахњивања, све док потклубучење није било добро засићено, на површину фреске су стављене затегнуте пресе. Оне су на обрађеном месту стајале 6—7 дана, све док се емулзија између малтера и зида није осушила и очврсла. Пошто емулзија зађе у све пукотине и поре малтера, са унутрашње стране, а не само између малтера и зида, фреска је потпуно армирана и нема опасности од њеног даљег пропадања. Због дуготрајног закишњавања (црква је више од 200 година била без крова), малтер сопоћанских фресака је на многим местима веома ровит, сипак, па се мрви и пуца при мало јачем притиску. Плева која је служила за арматуру малтера, на многим местима је сасвим истурлела (понегде, у апсиди на пример, она је још изврсна, чврста је и има зрелу жуту боју), па ни она, као ни стари крч, не држи малтер у целини. Зато је лепак који се разишао по целој маси малтера повезао све његове одвојене делиће.

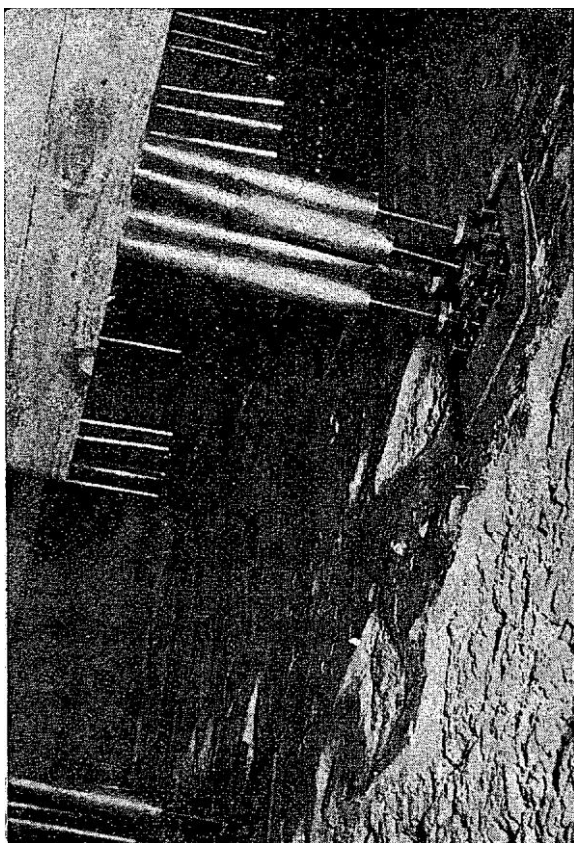
Нарочито обимно пресовање извршено је на Духовима, на горњим деловима Рођења и Сретења, у

Сл. 9. — Старозаветни светитељ оштећен пушчаним зрном за време рата. Оштећење омалтерисано и тонирано

луковима између пиластера, у обема певницама Силаску у ад, горњој половини Успења (централни, главни део Успења одлично се држи и на њему није било потребно никакво пресовање), и у свим бочним одељењима и капелама цркве.

У Сопоћанима, као и у другим старим црквама, има потклубучења која није потребно дирати, јер је малтер код њих веома чврст, а сама празнина између малтера и зида не захвата велику површину, тако да делови малтера који су добро приљубљени уза зид држе и онај потклубучени део. Та „здрава“ потклубучења, иако се испод њих може установити празнина (куцкањем по

Сл. 10. — Специјалним пресамa фреске су враћене и прилепљене за зид

површини фреске), нису тако опасна, и могу дуже времена да остану у релативној сигурности. Враћање уза зид би једну такву површину чврстог малтера покршило и припремило је, уствари, за круњење и осипање.

Ако рачунамо све урађене површине у сопоћанској цркви, може се рећи да је пресовано око 150 квадратних метара фресака, од којих се највећи део односи на фреске из XIII века.

Крпљење и колорисање рупа и оштећења.
— После враћања и лепљења потклубучених места, други важан посао у конзервацији сопоћанских фресака претстављало је крпљење и колорисање рупа. Тај наоко једноставан посао изискивао је нарочиту опрезност, јер одређених формула за његово решавање нема, па је кон-

зерватор морао да поступи по свом нахођењу и осећању мере.

Оштећења по сопоћанским зидовима различитог су порекла. Једна су настала током времена, због старости фреске. Често је, у Сопоћанима, слој малтера на коме се слика врло танак, и он је увек набачен директно на зид, на сигу, без доњег слоја који би изгладио неравнине, па понегде избочине сиге провирују кроз фреску. На том месту се, временом, образовао отвор, који се, круњењем малтера, све више ширио. Друга пак оштећења настала су од тога што је свуда, на површини фреске, почела да трули слама која је служила за појачање чврстоће малтера. Пошто сламчица сасвим иструли и испадне из свог лежишта, на месту где се она налазила остане мала рупа (уствари калуп сламчице), која се у току времена проширује. А кад се таквих оштећења нашло више једно уз друго, она су се спојила и повезала у једно веће. Многа оштећења настала су и пуцањем зида на коме се фреска налази, и због дугог наизменичног влажења и сушења малтера. У пукотинама се малтер све више осипао и пукотина се све више ширила.

Многобројна су, такође, и оштећења нанесена човечјом руком. Једна, она у доњим зонама зидова, на дохвату руке, настала су гребањем, урезивањем имена, копањем малтера с лица, случајним ударањем о зид каквим чврстим предметом. Има доста и намерних оштећења насталих у току ратова и дуге запустелости Сопоћана. Многе фреске изубијане су камењем, а врло много рупа настало је и од пушчаних метака.

Са новим фрескомалтером, састављеним од отстојаног креча, мермерног брашна и ситно исечене кудеље (која је стављена као арма-

Сл. 11. — Натпис у прстену тамбура о времену живописања

тура) окрпљене су многобројне рупе расуте по свим фрескама. Притом се нарочито пазило да се нови малтер добро утисне у оштећење, да добро прионе уз стари малтер и да не прелази ивице старе фреске. Малтер од мермерног брашна је веома чврст и може, због ситног зрна, да зађе у све углове и пукотине оштећења, добро пријањајући за целу површину. Пошто је овакав малтер бео, бељи од старог малтера (који је такође прављен са истим материјалом, па је у току времена пожутео или постао руменкасто сив), одлучено је да га треба тонирати. Негде је то тонирање урађено приближно боји фреске, али су, у највећем броју случајева закрпљена оштећења благо тонирана умбром или окером, па је на тај начин окрпљено оштећење добило боју старог малтера, и по мало личи на зид са којег је боја отпала. Та благо тонирана места врло добро стоје, јер око њих има још доста расутих ситнијих оштећења која нису дирана, па се сва заједно тонски повезују.

У вези са малтерисањем оштећења стоји и учвршћивање ивица фреске уза зид на оном месту где се она прекида, као и решење питања голих површина, на којима више нема фресака. Године 1926-7, сви горњи, голи зидови, нови свод и кубе омалтерисани су и окречени (сем сводова у певницама који су само омалтерисани. Тај малтер у сводовима певница био је од влажења пропао и иструлео, и он је у току садашњих радова потпуно скинут). Бела боја сводова даје целој унутрашњости цркве једно врло пријатно осветљење. Али они делови свода и зидова са којих је малтер отпао сад или раније: сокл, у висини од 1,5 м. од земље, већ поменути сводови у певницама, део зида где су се раније налазиле горње партије Рођења и Сретења, нису поново омалтерисани, него су зидови од квадера сиге, на којима су се налазиле веће рупе, закрпљени, фуговани и остављени голи. Стара боја сиге је врло пријатна и њен светлоумбрасти тон добро се држи са фрескама. Усто,

нарочито у луковима, може се лепо сагледати и градитељска вештина старих мајстора. За такве, голе површине зидова фрескомалтер је прихваћен новом траком малтера широком око 5 см. (понегде се налазила и она, направљена пре тридесетак година, али је била врло груба). Малтер је направљен од креча и жутог речног песка из Рашке. Та широка трака добро држи фреску уза зид, а и сама делује као паспарту који се повија за кривуљом изломљене фреске.

Чишћење фресака. — После пресовања потклубучених фресака и крпљења оштећења, све су површине очишћене. Прљавштина на њима била је од креча, гомуљица малтера и цемента (које су веома чврсто биле прионуле уз боју), стврднуге прашине, окамењене шалитре, а понегде, при дну и од свећа. (По сопоћанским фрескама није било чађи од дима, као у другим црквама које су вековима биле у употреби). Чишћење је вршено само маханичким средствима — шпахтлом, ножићем, гумом и електричним пиштољем, на који је била монтирана четкица или гума. Рад пиштољем и ручни рад мора се комбиновати, пошто четка или гума коју пиштољ окреће не може да захвати удубљења и неравна места на фресци, него само површине које су сасвим равне.

После чишћења и других конзерваторских радова, неколико композиција јавило се у пуној лепоти. Нарочито Духови, који су били под маглом креча, и Успење. Успење је имало на себи један прљави жути слој који је фреску замагљивао и многе боје чинио друкчијим него што уствари јесу. Тај прљави прозирни вео био је почео да се љушти, па се једно време чинило да се љушти боја са фреске. Он је свакако био настао

скупљањем прашине на влажну фреску, која се потом осушила и стврднула.

Чишћење фресака у Сопоћанима наметнуло је и један успутни проблем. Некадашња златна позадина фреске више не постоји, сем сасвим малих остатака, него је она сад највећим делом прљаво жута, смеђа, а понегде скоро црна. То тамнило позадине дошло је отуд што је лепак, којим је позлата била везана за фреску, поцрнео. Било је мишљења да би тој поцрнелој позадини ваљало донекле вратити, чишћењем хемиским путем, стару жуту боју подлоге за злато, на којој би се понегде виделе линијице цртаног мозаика. Сасвим је, међутим, јасно да та стара позадина мора да остане оваква каква је данас, јер се она сасвим стопила са општим изгледом фресака, и наше су очи већ навикнуте на њу.

Пошто конзерваторски и рестаураторски посао у Сопоћанима није завршен обављеним радовима у току последњих година, него ће се о тој грађевини убудуће водити стална брига, то је за контролу досадашњег рада на конзервацији фресака уведен за сваку композицију или појединачну фигуру контролни картон, који ће омогућити да се о одређеној фресци води стална евиденција. Тај картон омогућиће будућем конзерватору и рестауратору да тачно установи где су на фресци вршене раније интервенције, да упозна ток њихових евентуалних промена, да убележава нове радове итд.¹

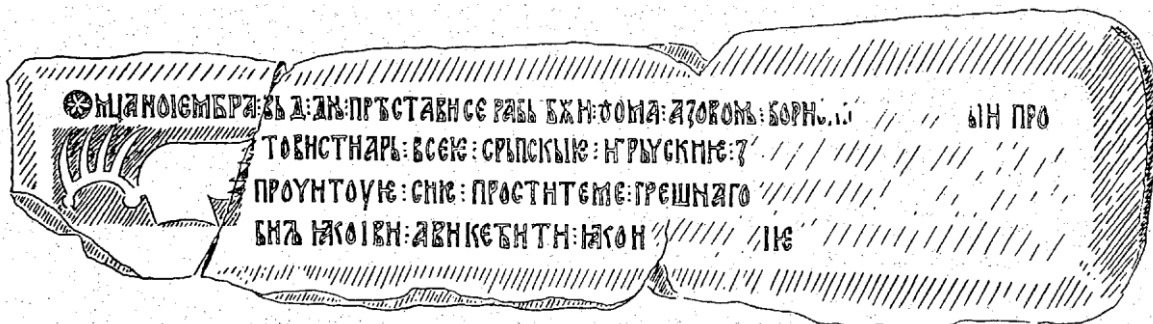
С. М.

¹ У радовима на конзервацији фресака у Сопоћанима у току 1953—56, учествовали су висококвалификовани зидарски мајстор Фрања Херман (1954—56), затим сликари-конзерватори Милош Јовановић (1953/1955), Милан Лађевић (1953—54), Брана Живковић (1954) и Светислав Мандић (1953—56).

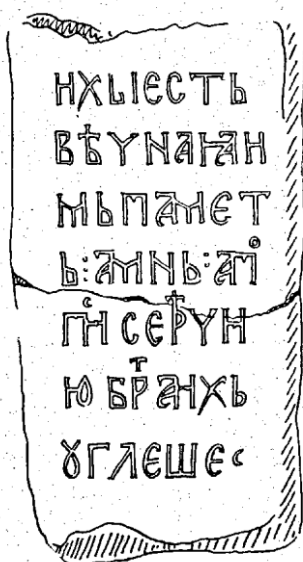
ГРОБНИ НАТПИСИ

Приликом претресања пода сопоћанске цркве откривен је низ фрагмената старих надгробних плоча, које су свакако некад лежале на својим

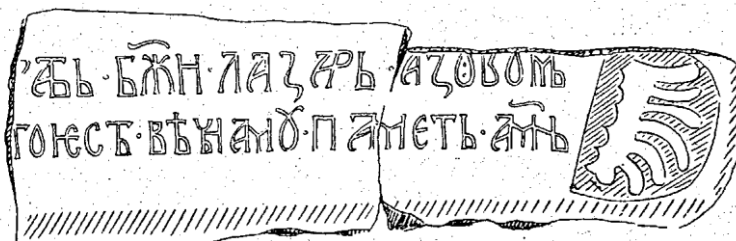
местима око манастира па су доцније исечене и употребљене за плочник, или су пак покривале гробове знаменитих личности у унутрашњости храма. Понеки од ових фрагмената

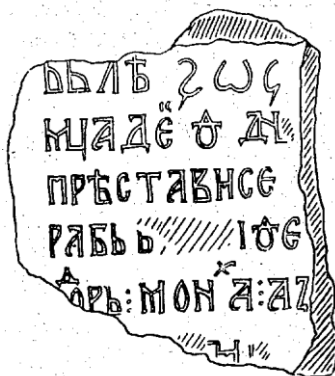
1.

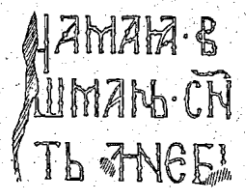
2.

3.

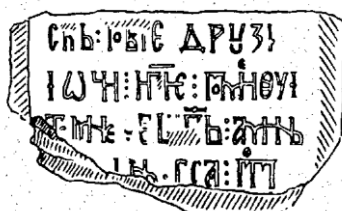
5.

4.

6.

7.

8.

носе драгоцене историске податке а сваки је несумњиво важан за историјат развоја писма и језика српског. Поред верних цртежа оригинала, ради лакшег коришћења доносимо њихов разрешен текст.

Фрагмент 1 : Месеца новембра в 4. дан престави се раб божи Тома а зовом Борисла (в)... и протовистијар всеје српскије и грчкије з(емље)... (кто) прочитује сије простите ме грешнаго... (ја сам) бил јако и ви а ви ћете бити јако и (ја)...

Фрагмент 2: (Реч је о скупном гробу): (ово гроб) их јест вечнаја им памет амин а пописа се речју брата их Угљеше . . .

Фрагмент 3: . . . раб божи Лазар а зовом . . . (ово гроб је)го јест вечна му памет амин.

Фрагмент 4: . . . (месе)ца маја 2... (Ши)шман (?). син . . .

Фрагмент 5 : В лето 6890 (н.е. 1382) месеца декембра 9. дан престави се раб (божи) Теодор монах а з(овом?)...

Фрагмент 6 : Асе гроб Будислава вечна јему памет . . . амин . . .

Фрагмент 1 : (прва и друга реч нејасна) друзи и оци (пета нејасна) поменујте мње (осма нејасна) амин. . . (?) писа поп . . .

Фрагмент 8: Надгробна плоча са витешким штитом.

М. П.-С.

ИМЕ СОПОЋАНИ

Већина наших манастира позната је под својим народним, а не црквеним именима (Раваница, Градац, Дечани, Грачаница, Пећка Патријаршија, Жича итд). Њихови крштени називи задржали су се искључиво у церемонијалној употреби и научној литератури (Црква св. Николе, Богородице, Преображења, апостола Петра и Павла, св. Вра-

чева итд). Тако је то одувек било, од самог њиховог оснивања.

Споменици су добијали народна имена обично по локалитету на коме су подизани (Бања, Жежевица, Руденица), именима најближих река (Студеница, Ресава, Милешева), а ређе по именима оснивача (Лазарица, Чокешина) или некој својој карактеристици (Бела Црква, Ђурђеви Стубови). У највећем броју, значење и порекло њихова имена и данас је јасно, живо у сећању околине и говорном језику. Са Сопоћанима то није случај. Основни смисао овога назива се изгубио.

У старом српскохрватском језику реч *с о п о т* означавала је извор или место где вода извире.¹ Од тога је дошло особено име за многа села и локалитете, као што су: село Сопот и извор у њему под Космајем, извор у Бенковцу у Равним Котарима, извор у пећини код Рисна, извор под Острогом крај манастира, брдо више Пожаревца испод којег има извора; на српскохрватском језичком подручју насеља под тим именом има на десетине. Постојао је и глагол *с о п с т и*², који је означавао шуморење, шопотање, извирање (воде). Постанак и именице и глагола је ономатопејски: шопот — сопот, сопсти.

У најстарије време наш манастир се звао *С о п о т е* („светои Троици оу Сопотахв“)³, што ће рећи да се налазио у крају Сопотима. Крај је то име с разлогом добио, јер у њему је било, па и данас има, више шопота — сопота. На двеста-триста метара југоисточно од манастира нала-

¹ Вук Ст. Караџић: Српски рјечник, 1818; и Ивековић-Броз: Рјечник хрватског језика, 1901.

² Миклошић : Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum, 1862.

³ Ђ. Даничић: Рјечник из књижевних старина српских, 1863.

зи се извор Рашке који се из огромне пећине са бучним шумом обрушава у речно корито. Северно од манастира, на својих триста до триста педесет метара, из живописне клисуре избија извор речице Бисер-Вода. Рашка и Бисер-Вода састају се под брежуљком на коме лежи манастир, на његовој јужној страни, обгрљавајући га из три правца. И сам манастирски брежуљак пун је мањих

извора. Жица једног од њих доведена је у порту, где и данас дотиче јаким млазом. По предању, један извор био је отворен и у самом храму (што није било изван средњевековних обичаја), због чега је савремени конзерватор имао доста главобоље.

Тако је етимолошко значење имена Сопоћани: и з в о р , и з в о р и ш т е .

М. П.-С.

Преглед сачуваног и пропалог живописа у Сопоћанима

М Е С Т О		сачувано m ²	пропало m ²	укупно m ²
1	Спољна припрага (Ексонартекс)	52,65	198,69	251,34
2	Унутарња припрага (Нартекс)	142,59	147,10	289,69
3	Наос	108,63	105,53	214,16
4	Купола, пандантифи, пиластри и зидови брода	181,21	98,17	279,38
5	Апсида	98,70	64,41	163,11
6	Јужна певница	22,10	35,64	57,74
7	Северна певница	14,87	41,06	55,93
8	Таконикон.	6,62	62,06	68,68
9	Проскомидија	22,40	36,58	58,98
10	Јужна капела	40,88	29,33	70,21
11	Северна капела	13,87	51,67	64,54
12	Јужна унутарња капела	22,57	42,01	64,58
13	Северна унутарња капела	13,60	50,56	64,16
		740,69	962,81	1.703,50

Б. Ж.

LA PROTECTION DU MONASTERE DE SOPOĆANI

Sous le titre "Chronique de la dégradation", les auteurs commencent par citer des écrits authentiques datant de 1724, 1750, 1759, 1818 et 1920. Puis ils donnent leurs appréciations sur les travaux de restauration de 1926 et relatent les dommages subis à nouveau par ce monastère en 1941. En 1947, on s'est engagé dans une âpre lutte en vue de sauver ce monument, un des plus précieux qu'ait produits l'art serbe médiéval, et consistant en des interventions architectoniques, des recherches chimiques et géologiques, dont les auteurs donnent une description détaillée, ainsi

que des opérations de nettoyage et de conservation des fresques. En annexe, ils publient des inscriptions des dalles tombales du monastère et donnent une liste des surfaces peintes qui ont été conservées et de celles qui ont été détruites et finissent par donner une explication philologique du nom de Sopoćani (—source, fontaine).

Lors de ces travaux, on a pu calculer que la surface des fresques conservées à Sopoćani faisait 740,69 m², tandis que 962,81 m² ont été détruits au cours des temps.